

UZBEKISTAN

LANGUAGE & CULTURE

ISSN 2181-922X

**O'ZBEKISTON:
TIL VA MADANIYAT**

Adabiyotshunoslik

2022 Vol. 1 (2)

www.literature.tsuull.uz

ISSN 2181-922X

O‘ZBEKISTON

TIL VA MADANIYAT

ADABIYOTSHUNOSLIK

2022 Vol. 1(2)

www.literature.tsuull.uz

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir: Shuhrat Sirojiddinov

Bosh muharrir o'rinbosarlari: Nurboy Jabborov
Bahodir Karimov

Mas'ul kotib: Sohiba Madirimova

Tahrir kengashi

Nusratulla Jumaxo'ja, Iqboloy Adizova, Dilnavoz Yusupova, Abdulla Ulug'ov, Islom Yoqubov, Qo'ldosh Pardayev, Umida Rasulova, Akrom Dehqonov, Olim To'laboyev, Tozagul Matyoqubova, Abdumurod Tilavov, Nodir Jo'raqo'ziyev, Ilhom Sayitqulov, Sohiba Umarova, Orzigul Hamroyeva, Oybarchin Abdulhakimova, Zavqiddin Suvanov, Yulduz Muhammadiyeva, Gulrux Xudoyorova, Yulduz Abdulhakimova.

Jurnal haqida ma'lumot

“Adabiyotshunoslik” – “O‘zbekiston: til va madaniyat” jurnalining adabiyotshunoslik yo‘nalishidagi seriyasi bo‘lib, yilda ikki marta nashr etiladi.

Jurnalning **“Adabiyotshunoslik”** seriyasida o‘zbek va jahon adabiyoti tarixi, xalq og‘zaki ijodi, adabiyot nazariyasi, o‘zbek mumtoz adabiyotining qo‘lyozma manbalari va matnshunoslik muammolari, jadidchilik va jadid adabiyoti, zamonaviy adabiy jarayon, adabiy tanqid hamda qiyosiy adabiyotshunoslik yo‘nalishidagi eng yangi tadqiqotlar e‘lon qilinadi. O‘zbek va jahon adabiyotshunosligi erishgan so‘nggi yutuqlari aks etgan ilmiy maqolalarni nashr etishga alohida diqqat qaratiladi. Maqolalarning ilmiy saviyasi va tahliliy quvvati yuqori bo‘lishiga e‘tibor beriladi.

“Adabiyotshunoslik” seriyasida O‘zbekiston va xorijiy davlatlarning e‘tirof etilgan atoqli olimlari, oliy o‘quv yurtlari professor-o‘qituvchilari, doktorantlar, mustaqil izlanuvchilar hamda magistrantlarning ilmiy maqolalari nashr etiladi.

“Adabiyotshunoslik” seriyasi 2022-yil yanvar oyidan chiqq boshlagan.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

O‘zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko‘chasi, 103.

Email: adabiyotshunoslik2022@gmail.com

Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz

www.literature.tsuull.uz

MUNDARIJA

Mumtoz adabiyot tarixi

Akrom Dehqonov Navoiy qahramonlarining o'limi.....	4
Sohiba Madirimova Mutrib asarlaridagi matn tafovutlari tahlili.....	15
Tilovmurod Shaymardonov Siddiqiy-Ajziy hayoti va ijodining o'rganilishi.....	27
Furqat To 'xtamuratov Muhsiniy she'riyatining mavzu ko'lami.....	40
Oybek Boyatov Majzub Namangoniyning badiiy san'atlardan foydalanish mahorati.....	60

Folklorshunoslik tadqiqi

Abdumurod Tilavov Epik ot obrazining tarixiy asoslari.....	76
--	----

Zamonaviy adabiyot muammolari

Umida Rasulova Badiiy asarda sarlavha poetikasi.....	92
Zavqiddin Suvonov Badiiy matnning lingvistik ekspertizasi ilmiy muammo sifatida.....	100
Uljon Boboqulova Lirikada obraz va obrazlilikning o'rni.....	114

MUMTOZ ADABIYOT TARIXI

Navoiy qahramonlarining o'limi

Akramjon Dehqonov¹**Abstrakt**

Maqolada Alisher Navoiyning “Xamsa” asaridan joy olgan “Farhod va Shirin” hamda “Layli va Majnun” dostonlari qahramonlarining o'limi tafsilotlari tahlil qilinadi. Dostonlar qahramonlari – Farhod va Shirin, Layli bilan Majnunning o'limlari sababi yoritib berilgan. Shuningdek, ko'pchilik o'quvchilarning “bu qahramonlar o'zlarini o'ldirgan”, degan tasavvurlarining noto'g'ri ekanligi, bu qahramonlarning o'zlarini o'ldirishlari Navoiyning axloqiy-e'tiqodiy, ma'naviy qarashlariga mutlaqo zid ekani isbotlangan. Bu qahramonlarning o'limi mutlaqo tabiiy ravishda, o'zlari tomonidan biror-bir sababni yuzaga chiqarmasdan yuz bergani dostonlardan olingan misollar yordamida ko'rsatib berilgan. Insonning eng chorasiz qolgan vaqtlarida ham o'z joniga qasd qilmay, taqdirga rozi bo'lib, duoning odobiga rioya qilgan holda Yaratuvchiga iltijo qilishi lozimligi xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: *Alisher Navoiy, hayot, o'lim, inson, Farhod, Majnun, Layli, Shirin, e'tiqod, ideal.*

Kirish

Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” hamda “Layli va Majnun” dostonlarining asosiy qahramonlari bo'lgan Farhod, Majnun, Shirin va Laylilarning o'limi sabablari haqida o'quvchilardan so'ralganda ko'pincha “ular o'zlarini o'ldirganlar” mazmunidagi javoblar beriladi. Hatto ba'zan shu sohaning mutaxassislaridan ham shunga yaqin fikrlar eshutiladi.

Dostonlarda bayon qilingan asl voqelik qay tarzda ifodalanganini tahlil qilishdan oldin masalaga Alisher Navoiyning e'tiqodi, adabiy-estetik prinsiplari, qo'yingki, sof insoniy tabiat

¹Dehqonov Akramjon Qodirovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

E-pochta: dehqonovakromjon@navoiy-uni.uz; dehqonov1967@mail.com

ORCID ID:0000-0003-2428-7547

Iqtibos uchun: Dehqonov, A. Q. 2022. “Navoiy qahramonlarining o'limi”. *O'zbekiston: til va madaniyat* 1 (2): 4-14.

nuqtai nazaridan qarab ko'raylik.

Alisher Navoiy ideallarining yuksak timsoli bo'lgan, odamiylik, insoniylik, hayotsevarlikning tasavvur qilish ham qiyin bo'lgan yuksak cho'qqisiga olib chiqilgan ushbu qahramonlar hayoti oxir-oqibatda o'z joniga qasd qilish bilan nihoyasiga yetishi butun doston davomida ularga berilgan ta'rif-tavsiflarni yo'qqa chiqarib qo'yar edi. Chunki sog'lom e'tiqodli, sof insoniy tabiatli odam Yaratuvchining o'ziga bergan omonatiga xiyonat qilmaydi, ya'ni o'zining joniga qasd qilmaydi. Shuningdek, Navoiydek buyuk adib "Badiiy kechinma tarkibida his va aqlning uyg'unligi ijodkorni faqat his-tuyg'uga berilib, real hayot talablaridan uzoqlashib ketishga yoki umuminsoniy axloq talablaridan uzoqlashib ketishga yoki umuminsoniy axloq talablaridan chetga chiqishga yo'l qo'ymaydi" [Sarimsoqov 2022, 83].

Bu yerda ko'pchilikni chalg'itgan nozik bir holat bor. Yuqoridagi dostonlarning qahramonlari shunday qiyin va murakkab holatda qoladiki, odatda e'tiqodiy yoki ma'naviy asosi bo'sh bo'lgan badiiy asarlarning qahramonlari bunday holatda o'zlarini o'zlari o'ldirish yo'lini tanlaydilar. Hatto jahon adabiyotidagi ko'pgina mashhur asarlarning ijobiy qahramonlari ham shunday yo'l tutganligini ko'rishimiz mumkin.

Lekin G'arb adabiyotshunosligining ayrim mezonlari bilan Navoiy ijodiga yondashuv buyuk shoirga nisbatan adolatsizlik bo'ladi [Jabborov 2021,16].

Asosiy qism

Endi har bir dostonidagi qahramonlarning o'limiga sabab bo'lgan omillarni birma-bir ko'rib chiqamiz.

Farhod obrazi. Xusrav hiyla bilan Farhodni asirga olgach, uni so'roqqa tutadi. Farhod Xusravning savollariga o'tkir-o'tkir javoblar beradi. Uning javoblari oldida ojiz qolgan Xusrav uni "Podshohning savollariga tap tortmay javob berdi" degan bahona bilan o'limga hukm qiladi. Bu nohaq hukmdan hamma, hatto Xusravning o'z a'yonlari ham norozi bo'ladi. Shunda Xusravning vaziri Buzurg Ummid o'rta tushib, o'lim hukmini ijro etmay turishni, hozircha Farhodni badda saqlash lozimligini aytadi. Xusrav rozi bo'ladi.

Shu asnodda Farhodning do'sti Shopur Farhodning Xusrav qo'lida bandi ekanligini, uning Xusrav bilan savol-javob qilganini, Xusrav uni o'limga buyurganini, keyin o'lim hukmi bekor qilinganini, shu jarayonda Farhodning Chin mamlakati shahzodasi ekani ma'lum bo'lganining xabarini Mehinbonuga yetkazadi. Bu xabardan

Mehinbonu va Shirin behad shod bo'lishadi. Shirin esa Farhodga g'oyatda ta'sirli bir maktub yozadi va bu maktubni Shopur Farhodga yetkazadi. Xullas, Farhod bilan Shirin o'rtasida xat orqali Shopur vositachiligida aloqa tiklanadi. Xusrav bundan xabar topadi va josuslar ishga tushib Shopur asir olinadi. Shopurning yonidagi Shirinning Farhodga yozgan maktubi ham Xusravga topshiriladi. Xusrav bu maktubni o'qigach, butun vujudiga o't tutashadi. Chunki maktubning har bir harfida Shirinning Farhodga bo'lgan otashin muhabbati sezilib turardi. Shuningdek, maktubda Xusravning nomi ham bir necha o'rinda zikr qilingan va u goh "zolim", goh "xunrez" kabi so'zlar bilan sifatlangan edi:

*Bo'lub ko'p zikr maktub ichra Parvez,
Ani deb gohi "zolim", gohi "xunrez" [Navoiy 1991, 391].*

Chorasiz qolgan Xusrav vaziri Buzurg Ummidni chaqirib, ichidagi bor dardini aytadi va undan bu vaziyatdan qutulish uchun maslahat so'raydi. Ikkovlari uzoq maslahatlashadi. Oxiri Farhodning oldiga bir hiylagar kampirni jo'natishga qaror qilishadi. Kampir Farhodning oldiga borib, Mehinbonu bilan Xusrav yarashgani va Shirinning Xusravga nikohlangani haqidagi yolg'on xabarni yetkazishi lozim edi. Toki bu xabarni eshitib, Farhod Shirindan umidini uzsini va o'z yurtiga jo'nab ketsin, deb reja tuzishadi.

Shunday kampirni topib olib kelib, unga maqsadni va qiladigan ishini tushuntirishadi. Kampirga katta va'dalar berib, Farhodning yoniga jo'natishadi.

Kampir o'zini dunyo ishlaridan butunlay etak yig'ishtirgan xudojo'y bir ayol qiyofasiga solib, Farhod maqom tutgan tog'ga boradi. Farhod uning yoniga kelib salom beradi va nima uchun kelganini so'raydi. Hiylagar kampir o'zining o'n-o'n besh yildan buyon xilvatda Xudoga ibodat qilib yashab kelayotganini, lekin yaqinda bu Arman mamlakatiga Xusrav Parvez degan podshoh bostirib kelib yurtini vayron qilganini, xalq xarob bo'lganini aytadi. Shuning uchun tog'da birorta g'or topib, shu yerda ibodat qilay deb keldim, deydi. Shunda Farhod undan Arman yurtidagi xabarlarni so'raydi. Kampir esa Mehinbonu bilan Xusrav yarashib, Shirinni Xusravga nikoh qilishmoqchi bo'lganini, lekin Shirin bunga rozi bo'lmay, o'zini o'zi o'ldirganini aytadi. Kampir bu voqeaning tafsilotlarini ham so'zlashga tushganda Farhod unga shunday deydi:

"...Dedi: "Bas qilki, bo'ldi qissa ma'lum.

*G'araz gar jon edi, olding ana, hoy,
O'luk tandin ne istarsen yana voy.
Ko'ngul qonin ichardin to'yg'il emdi,
Meni o'z mehnatimga qo'yg'il emdi...* [Navoiy 1991, 402].

Bu muhlik xabar Farhodning yuragiga urilgan tig' bo'ldi. Farhod bunday shum xabarni eshitgach, o'zining o'limi yaqinligini his qiladi. Chunki Alloh taolo o'zining do'stlariga ularning o'limi haqida ishoralar bilan xabar beradi. Farhod o'z o'limi yaqinlashganini anglab, dunyodagi o'ziga yaqin bo'lgan barcha jonli-jonsiz narsalar bilan vidolasha boshlaydi. Tog'ni qazigan metini – cho'kichiga qarab aytadi: “Men sening boshingni toshga urib ko'p ozor berdim. Bugun mendan xalos topasan. Mendan yetgan ozorga rozi bo'lgin!”

Atrofida yurgan hayvonlar – darranda (vahshiy hayvonlar), parranda, charranda (o't yeydigan hayvonlar)larni ko'rib, ularga shunday vido aytadi: “Sizlar barchangiz mening ko'nglimga do'st edingiz. Sizlarning xilqatingiz vafo bilan qorilgandir. Odamzodda bor bo'lgan munofiqlik va xiyonat sizlarda yo'q. Menga g'urbatda do'st, furqatda (ayriliq kunlarimda) ulfat edingiz. Menga diyorumdan olisda, qavmu qarindoshimdan yiroqda ekanimni bildirmadingiz. Mening fig'onlarimdan ko'p og'irlik yetishsa ham malol olmadingiz. Mendan yetgan ozorlarga rozi bo'linglar!”

Shu tariqa ajali oldidan ota-onasini eslab, ular bilan g'oyibona vidolashadi. Ushbu o'rinda Navoiy nihoyatda go'zal bir badiiy priyom –uslub, vosita tanlaydi. Farhod saboga – shamolga murojaat qilib, undan ota-onasiga, yaqinlari – jigarlariga o'zining vidolashuv so'zlarini yetkazishni o'tinadi. Farhodning mana shu vidolashuvi tasvirlangan bobni dostonidagi dramatism eng kuchli namoyon bo'lgan sahna deyish mumkin. Farhodning saboga qilgan bu xitobida o'z ona yurtiga bo'lgan zo'r sog'inch va mehr, ota-onasi, yaqinlari bilan vidolashuv, emikdosh akasi Bahromga o'z qoni uchun qasos olishni qilgan vasiyati ham, barcha-barchasi jam bo'lgan.

Shu tariqa Farhod vidolashuv so'zlarini aytgach, jon taslim qiladi:

*Qilib jononi otin tilga ta'lim,
Tutub jonon otin, jon etti taslim* [Navoiy 1991, 419].

Alisher Navoiy biror o'rinda Farhod o'z joniga qasd qilgani, yoki shunga aloqador harakat qilgani haqida so'zlamaydi ham, ishora ham qilmaydi. Farhod o'ziga aytilgan xabarni yuragi ko'tara olmasdan, tabiiy ajali tufayli vafot etadi.

Shu o'rinda o'rinli bir savol tug'iladi. Farhod shu kampir olib kelgan xabarni tekshirib ko'rishga, rost-yolg'onligini aniqlashga aqli yetmasmidi? Vaholanki u shahzoda edi, hamma narsaga aqli yetardi. Aqli yetgani uchun ham dengizda kema halokatga uchragach, uni savdogarlar kemasidagilar topib olgach, kimligini so'rashganda, rostini aytmagan, balki qisqa qilib "savdogarmiz" deb aytgan edi. Keyinchalik ham Shopur necha marta qayta-qayta so'ragan bo'lsa ham kim ekanligini aytmagan edi. Shunday ziyrak va farosatli shahzoda nahotki bir kampirning gapini tekshirib ko'rishga aqli yetmasa?!

Bu o'rinda adabiyotdagi shartlilik degan o'lchov ishga tushadi. Ya'ni badiiy asardagi barcha voqea-hodisalar hayotdagi holatlarga mos tushishi shart emasligi haqidagi qoida.

Lekin Navoiyning o'zi ham mana shu o'rinda shunday savol tug'ilishi mumkinligini his etib unga o'zi Farhodning tilidan javob berib ketgan joyi bor:

*Birovkim xilqatin qildi qazo rost,
Qilur bovar, necha so'z bo'lsa norost* [Navoiy 1991,411].

(Ya'ni, Yaratuvchi birovning xilqatini, tiynatini to'g'ri qilib qo'ysa, so'z har qancha rost bo'lmasa ham unga ishonadigan qilib qo'yadi).

Farhodning butun fojeasi uning to'g'riligida, ishonuvchiligida, rostgo'yligida. Uning aslida fazilati, ustunligi ham shundadir.

Shirin obrazi. Shirin qanday vaziyatda o'lim topgan?

Farhodning o'limi haqidagi xabar tarqalgach, bu xabardan eng ko'p hayratga tushgan odam... Xusrav bo'ldi. Chunki uning Buzurg Ummid bilan tuzgan rejasi bo'yicha Farhod o'lishi emas, balki Shirindan qo'lini siltab, o'z yurtiga ketishi kerak edi. Shuning uchun Farhodning o'limi xabarini eshitgach, shunday deydi:

*Dedi: "Bu ish kerakmas erdi mundoq,
Chu bo'ldi, bo'lmas endi sust bo'lmoq* [Navoiy 1991, 424].

(Bu ish bunday bo'lishi, ya'ni Farhod o'lishi kerak emas edi. Madomiki shunday bo'libdi, endi sustlashmasdan harakat qilish lozim).

Shuning uchun Xusrav yana Mehinbonuga elchilar jo'natadi. Ular Mehinbonu huzuriga borib, aql va vaziyat taqozo qilgan ishni qilishni taklif etadilar. Bu ish Xusrav bilan sulh tuzib, Shirinni

unga nikohlab berish edi. Chunki Farhod halok bo'lgan, shuning uchun endi qarshilik ko'rsatish ham mantiqsizlikday tuyular edi. Mehinbonuning qo'l ostidagilar ham undan sulh tuzishni talab qila boshlaydilar. Chunki shaharda ozuqa tugagan, xalq och, ruhiyati tushkun. Bu ahvolda jang qilish imkonsiz edi. Shuning uchun Mehinbonu sulhga rozi bo'ladi va bu qarorini yuz xijolatlik bilan Shiringa aytadi. Shirin ham zohirda rozilik beradi. Sulh tuzilgach, Mehinbonu Xusrav huzuriga borib itoat izhor qiladi. Xusrav undan Shirinning salomatligi haqida so'raydi. Mehinbonu Shirinning sog'ligi yaxshi emasligi, tabiblar yashash joyini o'zgartirishni buyurganini aytadi. Xusrav qayerning havosi yaxshi bo'lsa, o'sha yerga Shirinni olib borib davolashni Mehinbonuning o'z ixtiyoriga beradi. Mehinbonu Armanistonning shimolidagi tog'ning tepasiga qurilgan qasrga olib bormoqchi ekanini aytadi. Bu tanlov Xusravga yoqmaydi. Chunki bu qasrni Farhod qurgan va suvni ham u yerga o'zi olib chiqqan edi. Lekin Xusrav nochor rozi bo'ladi.

Bu orada ko'p kutilmagan voqealar yuz beradi. Xusravning o'g'li Sheruya Shirinni ko'rib, uni sevib qoladi va unga yetishish uchun otasining a'yonlari bilan til biriktirib, fitna uyushtirib, otasini o'ldiradi. Lekin Navoiyning ta'biri bilan aytganda. Aslida o'g'il otasining joniga qasd qilmadi, balki falak Farhodning qoni uchun qasos olishni istadi:

*O'g'il qilmadi oning qasdi joni
Ki, davron istadi Farhod qoni.
Agar Farhodqa zulm etti Xusrav,
Evaz bot ayladi charxi sabukrav [Navoiy 1991, 437].*

Otasining taxtini egallagan Sheruya darhol Mehinbonuga odam jo'natib, Shirinni so'raydi. Mehinbonu Shirinning ixtiyori o'zida ekanini, binobarin, uning o'zi bilan so'zlashish lozimligini aytadi. Sheruya endi Shiringa odam jo'natib, o'z muddaosini aytadi. Sheruya o'z maqsadini Shiringa nazokatni tahdidga omuxta qilib bayon etadi.

Shirin Sheruyaning maqsadini bilgach, uning qo'liga tushishdan ko'ra o'lim o'zi uchun afzal ekanini anglaydi. Lekin uning elchisiga zohirda lutf bilan, mayinlik bilan umidvor qiluvchi javobni beradi va undan ikki narsani so'raydi: Shopurni banddan ozod qilishni va halok bo'lgan Farhodning tanasini. Toki Shirinnig o'zi uni hurmat bilan dafn etsin. Sheruya uning ikkala so'ragan narsasiga ham rozi bo'ladi. Shu o'rinda Shirinning g'oyat oqila, tadbirli va jasur ayol ekani ko'ringan. U bu tadbir bilan faqat vaqtdan yutmoqchi

edi. Chunki Sheruyaga ters borib biror maqsadga erishib bo'lmadi. Ehtimol, Alloh bu orada hech kim kutmagan bir ishni yuzaga chiqarar.

Shopur Shirinning talabi bo'yicha Farhod halok bo'lgan tog'ga borib uning jasadini Shirinning taxtiravoniga solib olib keladi. Maxsus qasrga Farhodning jasadini olib kirishib, so'ng Shiringa xabar berishadi. Shirin Mehinbonuning oldiga kirib o'zini bir muddat Farhod bilan xoli qoldirishlarini, ya'ni Farhodning yoniga o'zidan boshqa hech kimni kiritmaslikni so'raydi. So'ng Bonu bilan vidolashganday xayrlashadi. Keyin Farhodni olib kirilgan uyga kirib, eshikni ichkaridan berkitadi. Uyquda yotgandek tinch va sokin yotgan Farhodning oldiga boradi, uning ko'kragiga boshini qo'yib, ichidan bir "oh" chiqadi-yu jon taslim qiladi.

Layli obrazi. Majnunning yor hajri o'tida kuygan taniga ota-onasining o'limi ham qo'shilganini eshitib, ya'ni Majnunning g'amiga yana g'am qo'shilganini eshitib, Layli betob bo'lib yotib qoladi. Tabiblar har qancha muolaja qilsalar ham foydasi bo'lmaydi. Laylining dardi tobora og'irlashib, isitmasi ko'tarilib boradi. O'z ajalining yaqinlashganini sezib, Layli onasini yoniga chaqirib unga shunday vasiyat qiladi: "Onajon, mening o'limim yaqinlashdi. Agar hozir sizga "Men uchun ko'p kuyinmang", desam, o'rinsiz gapaytgandek bo'laman. Lekin "To mumkin o'zingga sabr yor et, taskinu shikeb ixtiyor et" [Navoiy 1992, 281]. Mening o'lganim xabari tarqagach, mening ishqimda kuygan Majnun boshimga keladi. U kelib mening yonimda jon taslim qilsa, unga mehr bilan munosabatda bo'ling. Uni ham o'z farzandingizdek ko'rib, ikkimizni bir kafanga kafanlab birga dafn qilinglar". Shu so'zlarni aytib, Layli vasiyatini nihoyasiga yetkazadi va jon taslim qiladi.

Layliga mana shu holat yuz bergan paytda Majnun bir qabr ichida xastahol yotgan edi. Shu holatda uning qulog'iga bir nido keldi: "Ey dard-u balo sipohining podshohi! Ey dard mamlakatining qahramoni! Ishq ahli senga qul bo'lishni havas qiladi. Tur! Yotadigan payt emas! Sening toza bog'ingga xazon lashkari kirib keldi. Agar bulbul bo'lsang parvoz qil! Parvonaligingni oshkor qil! Yoring ulug' safarga tushmoqda, hamrohiga intiq bo'lib turibdi. Hamroh bo'lasanmi unga, yoki u yolg'iz safarga chiqsinmi?"

Majnun bu nidoni eshitib, garchi o'zi xasta yotgan bo'lsa ham qoplondak sakrab o'rnidan turdi va Laylining qabilasi sari yo'l oldi. Bu yerda bir narsani aytib o'tish lozimki, dostonning bir necha o'rinlarida Majnunning valoyatiga dalolat qiluvchi holatlar tasviri mavjud. Shunday holatlardan biri tushida ikkita kabutarni ko'rishi va ularni ikkita lochin tutib olishi voqeasi hamda bu tushni

o'z ota-onasining o'limiga yo'yishi. Yoki Laylining otasi Navfalning qo'shinidan mag'lubiyatga uchrash ehtimoli borligi uchun Laylini o'ldirishga qasd qilgan kuni kechasi Majnunning tushiga Layli kirib voqeani unga aytib bergani. Shundan so'ng Majnun hayqirib uyg'onadi va Navfalning oldiga borib urushni to'xtatishni undan talab qiladi. Shu tariqa Laylining hayoti saqlab qolinadi.

Bu voqea Majnunning valoyatiga dalolat qiluvchi uchinchi hodisadir. Majnun yuqoridagi nidoni eshitib, hech narsadan tap tortmay Laylining qabilasi sari intiladi. Unga butun dashtdagi vahshiylar ergashadi. Laylining uyiga yaqinlashgach, vahshiy hayvonlar uzoqroqda qoladi va Majnun Layli yotgan uyga kirib boradi. Uxlab yotgandek sokin holdagi Layliga ko'zi tushadiyu darhol jon taslim qiladi. Uyga kirgan odamlar ko'radiki, Majnun yerda jonsiz holda yotibdi.

Shundan so'ng odamlar bu ikki oshiq-ma'shuqni qanday dafn qilish masalasida maslahat qilishadi. Chunki bunday ish ilgari hech bo'lmagan edi. Oxiri shunday deb qaror qilishadi: "Bu ikki g'amnok har qanday fasoddan pok edi, pok holda vafot etishdi. Bu dunyodan armon bilan borishdi. Jannatda ruhlari birga bo'lsin. Tuproqlari ham bir-biriga qo'shilsin", deb, yana Laylining vasiyati ham shunday bo'lganini eslashib ikkisini birga dafn etishdi.

Xulosa

Insoniyat tarixida bunday holat, ya'ni bandaning o'z duosi bilan joni olinishi holati bor, mavjud hodisa. Sahobalar hayotida, ulardan keyingi avlodlardan yetishib chiqqan solih zotlar, ulamo va zohidlar hayotida bunday voqealar bo'lib o'tganligiga tarix guvoh. Masalan, Hazrati Alining ayoli Asmo binti Umays ulkan fitnalar boshlanayotganini sezib, o'zining jonini Hazrati Alidan oldin olishni so'rab duo qilgani ma'lum. Imom Buxoriyning ham Alloh taolodan o'z huzuriga ko'tarishni so'rab duo qilganligi rivoyat qilinadi.

Bunday duo qilish juda ulkan hodisa bo'lgani sababli, unda hech qanday dunyoviy g'araz-maqсад bo'lmagani uchun duoning odoblariga qat'iy rioya qilish lozim bo'ladi. Ayni holatni biz Alisher Navoiyning "Nasoyim ul-muhabbat" asarida, Fariduddin Attor haqidagi qismda ko'ramiz. Navoiyning hikoya qilishicha, Fariduddin Attorning avvalda atir do'koni bo'lib, u juda badavlat odam edi. Bir kuni u o'z do'konida savdo qilib turgan vaqtda, do'konga bir darvesh kirib keladi va unga bir necha marta "Alloh uchun bir narsa ber!" deb aytadi. Attor unga qaramaydi, parvo ham qilmaydi. Shunda darvesh unga: "Ey Xoja, qanday o'lasan?" deb so'raydi. Attor unga: "Sen qanday

o'lsang, shunday" deya javob beradi. Darvesh unga: "Sen mendek o'la olmaysan" deydi. Attor: "Sen qanday o'lasan? deb so'raydi. Shunda darvesh yog'ochdan bo'lgan ovqat ichadigan idishini boshiga qo'yib: "Mana bundoq" deydi va "Vallohi" deb jonini topshiradi. Buni ko'rib, Fariduddin Attorning holi o'zgaradi, do'konini va ichidagi narsalarning hammasini sadaqa qilib, tasavvuf yo'lga kirib ketadi.

Navoiyning aytishicha, Attorning tavbasiga shu voqea sabab bo'lgan ekan [7, 459].

XV asrning birinchi yarmida yashab o'tgan Haydar Xorazmiyning "Gulshan ul-asror" nomli falsafiy-didaktik dostonida ham shunga o'xshash bir voqea hikoya qilinadi.

Mahmud G'aznaviy qish kunlaridan birida o'z mulozimlari bilan ov qilish uchun sahroga chiqadi. Sahroda ov qilib yurib, o'sha yerda bir xaroba uyni ko'radi. Shoh, bu yerda birortasi yasharmikan, deb xaroba uyni ichiga kiradi. U yerda sochlari to'zigan, ozg'in bir qariya bo'yraning ustida o'tirib zikr bilan mashg'ul edi. Qariya zikrning zavqiga mast bo'lib, Mahmudning kirganini payqamaydi ham. Mahmud kirib bir muddat odob bilan turadi. Pir unga qaramaydi, e'tibor ham bermaydi. Mahmud unga yaqinlashib, salom beradi. Pir avrodini tugatib unga qaraydi va shunday deydi: "Bu yerga nima uchun kelding? Odatda bu yerga hech kim kelmas edi. Isming nima?"

Mahmud aytadi: "Meni Mahmud deyishadi. G'aznada juda mashhur odamman. Bu yer juda sovuq-ku. Bunday vayronada nima qilasiz? Shahardan sizga bir yaxshi uy qilib beray. Sovuqda bu yerda qiynalmang".

Shunda Piring ahvoli o'zgaradi va unga achchiq bilan shunday deydi: "Biz yo'lovchilarmiz. Qanday kelgan bo'lsak, shunday ketamiz. Men ona qornida ekanimdayoq rizq Egasi bo'lgan Zot vositasiz parvarish qildi. Yonar o'tni gulistonga aylantirgan Zot qish sovug'ida nima qilishni O'zi biladi. G'aniy - bemuhtoj Zot meni sendaylarga muhtoj qilmadi.

Sen-chi, sen! O'g'riga o'xshab zanjirband qilingansan! (ya'ni hamma tomondan dunyoga bog'langansan). Shu holatingda ajaling kelib qolsa, bu band-zanjirlarni qanday uza olasan?"

Uning bunday so'zlari Mahmudga juda og'ir botdi va malollangan ohangda pirga dedi: "Ey toshbag'ir kishi, menga qanday holatda o'lasan, deb ta'na qilyapsan. Sen o'zing-chi, sen o'zing qanday o'lasan?"

Shunda qariya Mahmudga qarab bir tabassum qildi va joni chiqib ketdi:

*Pir tabassum qilibon urdi jo'sh,
To'tisi uchtiyu qafas qoldi bo'sh...*

[Muborak maktublar 1987, 235].

Mahmudning bu voqeani ko'rib ahvoli o'zgardi va g'amgin holda G'aznaga qaytdi.

Yuqorida ko'rib chiqqanimizdek, Shirin, Farhod, Farididdin Attorning do'konida jon bergan darvesh, Mahmud G'aznaviy bilan muloqot qilgan qariya, bularning barchasining o'limi tabiiy holatda yuz bergan. O'zlari tomonidan biror bir sabab hosil qilinmagan. Lekin ularning o'limlari o'zlaridan keyin ulkan yaxshiliklarga sabab bo'lgan. Farhod bilan Shirinning o'limi yer yuzida Xusrav va Sheruyaning zulmi barham topishiga, Arman yurtining bosqinchilardan ozod bo'lishiga sababchi bo'lgan bo'lsa, do'konga kirgan darveshning o'limi bir atirfurushning tavba qilib, tasavvuf yo'liga kirishiga hamda Fariduddin Attordek ulug' bir shoir va so'fiyning yetishib chiqishiga turtki bo'ldi. Shuningdek, sahrodagi xarobada yashayotgan qariya ham aslida Allohning valiyalaridan ekani ma'lum bo'ldi, uning o'limi ulug' hukmdor Mahmud G'aznaviyga o'limning haqligini eslatib, podshohning ko'nglini mahzun holatga soldi.

Adabiyotlar

- Аҳмедов, Тошпўлат. 1970. *Алишер Навоийнинг "Лайли ва Мажнун" достони*. Тошкент: Фан.
- Жабборов, Нурбой. 2021. *Маоний аҳлининг соҳибқирони*. Тошкент: Адабиёт.
- Комилов, Нажмиддин. 2009. *Тасаввуф*. Тошкент: Мовароуннаҳр-Ўзбекистон.
- Муборак мактублар*. 1987. Тошкент: Адабиёт ва санъат.
- Навой, Алишер. 1991. *Мукамал асарлар тўплами*. 20 томлик. 8-том. Тошкент: Фан.
- Навой, Алишер. 1992. *Мукамал асарлар тўплами*. 20 томлик. 9-том. Тошкент: Фан.
- Навой, Алишер. 2001. *Мукамал асарлар тўплами*. 20 томлик. 17-том. Тошкент: Фан.
- Қаюмов, Азиз. 1985. *Ишқ водийси чечаклари*. Тошкент: Адабиёт ва санъат.
- Саримсоқов, Баҳодир. 2022. *Бадийлик асослари ва мезонлари*. Тошкент: Bookmany print.
- Юсупова, Дилнавоз. 2011. *Алишер Навоий "Хамса"сида мазмун ва ритмнинг бадий уйғунлиги*. Тошкент: МУМТОЗ СЎЗ.

Death of heroes of Navo'i

Akramjon Dehqonov¹

Abstract

The article analyzes the details of the deaths of the heroes of the epics "Farhod and Shirin" and "Layli and Majnun" in Alisher Navoi's "Khamasa". In the epics, heroes Farhod and Shirin, the cause of death of Layli and Majnun are explained. It has also been proven that many students' misconceptions that "these heroes killed themselves" are wrong, and that the suicide of these heroes is completely contrary to Navoi's moral and religious views. The fact that the deaths of these heroes took place quite naturally, by themselves, without revealing any cause, is shown by the examples taken from the epics. It is said that even in the most desperate moments of one's life, one should not commit suicide, but accept one's destiny and pray to the Creator in accordance with the etiquette of prayer.

Key words: *Alisher Navoi, life, death, human, Farkhod, Majnun, Layli, Shirin, belief, ideal.*

References

- Ahmedov, Toshpo'lat. 1970. *Alisher Navoiyning "Layli va Majnun" dostoni*. Toshkent: Fan.
- Jabborov, Nurboy. 2021. *Maoniy ahlining sohibqironi*. Toshkent: Adabiyot.
- Komilov, Najmiddin. 2009. *Tasavvuf*. Toshkent: Movarounnahr-O'zbekiston.
- Muborak maktublar*. 1987. Toshkent: Adabiyot va san'at.
- Navoiy Alisher. 1991. *Mukammal asarlar to'plami*. 20 tomlik. 8-tom. Toshkent: Fan.
- Navoiy, Alisher. 1992. *Mukammal asarlar to'plami*. 20 tomlik. 9-tom. Toshkent: Fan.
- Navoiy, Alisher 2001. *Mukammal asarlar to'plami*. 20 tomlik. 17-tom. Toshkent: Fan.
- Qayumov, Aziz. 1985. *Ishq vodiysi chechaklari*. Toshkent: Adabiyot va san'at.
- Sarimsoqov, Bahodir. 2022. *Badiiylik asoslari va mezonlari*. Toshkent: Bookmany print.
- Yusupova, Dilnavoz. 2011. *Alisher Navoiy "Xamsa" sida mazmun va ritmning badiiy uyg'unligi*. Toshkent: MUMTOZ SO'Z.

---

¹ Akramjon Q. Dehqonov – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Alisher Navoi Tashkent State University of Uzbek language and Literature.

E-mail: dehqonovakromjon@navoiy-uni.uz; dehqonov1967@mail.com

ORCID ID: 0000-0003-2428-7547

For citation: Dehqonov, A.Q. 2022. "Death of heroes of Navoi". *Uzbekistan: Language and Culture* 1 (2): 4-14.